

УДК [330.59:37-051](447)«18»

Е. В. Долецький*Євпаторійський інститут соціальних наук
Республіканського вищого навчального закладу
«Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)***ГРАВІЮРИ А. РУДАКОВА
ЯК ДЖЕРЕЛО ПОВСЯКДЕННОЇ ІСТОРІЇ МІСТ
ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПОЧАТКУ ХІХ століття**

Проаналізовано інформаційний потенціал ізографічних документів (гравюр А. Рудакова і малюнків А. де Палдо) як джерел з історії повсякденності таврійських міст початку ХІХ ст.

Ключові слова: повсякденна історія, міська історія, гравюри, А. Рудаков, А. де Палдо, А. Сергеев.

Проанализирован информационный потенциал изографических документов (гравюр А. Рудакова и рисунков А. де Палдо) как источников по истории повседневности таврических городов начала ХІХ в.

Ключевые слова: повседневная история, городская история, гравюры, А. Рудаков, А. де Палдо, А. Сергеев.

There is in the article an author gives an example of using an images, in particular A. Rudakov's engraving A. de Paldo's pictures sanctified to Crimea, as an everyday's history source of Tavrick cities in the beginning of ХІХ century.

Key words: everyday history, municipal history, engraving, A. Rudakov, A. de Paldo, A. Sergeev.

Сьогодні все більше популярності серед дослідників мікроісторії набуває такий науковий напрям, як історія повсякденності. Багатогранність цього поняття не дозволяє з точністю визначити, що конкретно слід розуміти під «повсякденністю», тому дослідники часто вкладають у цей термін свій сенс. Різні аспекти повсякденності в рамках мікроісторичних досліджень отримали своє розкриття в 60–70-х рр. ХХ ст. у творах Фернана Броделя [1], Ле Руа Лядюрі [9], Карло Гінзбурга [3], Джовані Леві [24], Наталі Девіс [4] і Ханса Медіка [11] і не втрачають своєї популярності й нині.

Такі дослідження актуалізували чималий пласт історичних джерел, які раніше майже не були введені до наукового обігу. Так, поряд з офіційними документами, джерелами історії повсякденності стали особисті спогади, щоденники, мемуари (притому пересічних людей), кінофільми, плакати, листівки, афіші, анекдоти, байки, легенди, чутки та інше. Більшість з них вимагає ретельного аналізу достовірності й автентичності, проте сам факт їх існування дає велике поле діяльності для дослідників.

Важливими для розвідок з історії повсякденності слід визнати й образотворчі джерела, зокрема міські пейзажі й гравюри. Так, при дослідженні повсякденної історії міст Півдня України і Таврійської губернії початку ХІХ ст. історики та краєзнавці стикаються з чималою проблемою: лише лічені джерела дають уявлення про зовнішній вигляд цих вкрай провінційних місць.

Як стверджує В. Б. Махаєв, до середини ХVІІІ ст. російські міста зображували умовно. До початку ХVІІІ ст. місто фіксували як іконописне зображення міських планів, поєднаних з фасадами будівель. У петровський час з'явилися ідеалізовані міські пейзажі. Реалістичне зображення населених пунктів почали створювати лише в середині ХVІІІ ст. [10, с. 40].

За Петра I було започатковано збирання інформації щодо міст, проте серйозних масштабів цей процес сягає тільки в середині століття, коли при Катерині II була проведена Губернська реформа 1775 р. [10, с. 41].

Щодо Таврійської губернії, а також південних міст України, то навіть після приєднання Криму в 1783 р. тривалий час ці території не привертали увагу ні мандрівників, ні поселенців через слабе освоєння й брак елементарної інфраструктури. Тільки наприкінці XVIII – на початку XIX ст., коли до Криму проникають перші мандрівники, що торують шлях «багнукою», з'являються записки подорожників «Краткое физическое и топографическое описание Таврической области» П. Палласа [12] 1795 р. і «Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году» П. Сумарокова [19], перші спроби познайомити громадськість з цими місцями. Навіть перші мапи Криму створюють тільки в 20-х рр. XIX ст. завдяки старанням В. П. Пятнишева і К. І. Фіонгенова, котрі видали у своєму Атласі в 1822 р. Генеральну мапу Таврійської губернії [2, л. 10]. Тобто детальних топографічних описів південних і кримських міст початку XIX ст. практично немає, а про те, який вигляд ці населені пункти мали, можна тільки здогадуватися.

За таких обставин краєзнавцеві й історики повсякденного життя можуть допомогти гравюри міст і пейзажі Олексія Гавриловича Рудакова, Андрія Олексійовича Сергеева і Олексія Яковича Колпашникова, видані як додатки до подорожніх нотаток Павла Сумарокова про Крим «Дозвілля кримського судді, або друга подорож до Тавриди», який відвідав край 1801 р. [20; 21]. Проте, чи можуть гравюри або малюнки початку XIX ст., надруковані в мемуарах проїжджого чиновника, правити за історичні джерела?

Проблеми використання зображень або візуальних джерел розглядали такі дослідники, як О. Кострялюк в статтях «Джерела з історії повсякденності» [7] та «Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності» [6], О. Рабенчук в статті «До питання про візуальне як джерело історичних досліджень» [16], О. Курьянович у статті «Історія повсякденності: проблеми джерельної бази» [8]. Можна назвати також приклади роботи з гравюрами і малюнками, методів з'ясування їх достовірності як історичного джерела. Зокрема, йдеться про дослідження М. Петрова «Малюнки і гравюри Кам'яця-Подільського XVII–XVIII ст. як джерело для вивчення історичної топографії міста» [14], В. Б. Махаєва «Образ провінційного міста в російському образотворчому мистецтві середини XVIII століття» [10], О. Підходящої «Український портретний живопис XVII–XVIII ст.: історико-іконографічне дослідження» [22]. Названі дослідники дійшли висновку, що образотворчі джерела можна розглядати як історичні, але тільки після ретельного аналізу.

Отже, актуальність цього дослідження обумовлюється декількома чинниками. По-перше, це один із способів роботи із зображенням як історичним джерелом з метою з'ясування його достовірності й автентичності. По-друге, подібні дослідження є певним внеском до методики джерелознавства. По-третє, це дослідження дасть можливість розширити джерельну базу повсякденної історії Півдня України і Таврійської губернії.

Метою статті є з'ясування достовірності гравюр Олексія Гавриловича Рудакова як джерела з історії повсякденності міст Таврійської губернії.

На жаль, про особу самого гравюриста Олексія Гавриловича Рудакова, як і про його біографію відомо дуже мало. Художник Олексій Гаврилович Рудаков (1748–1803) був сином пуансонного майстра і медальєра Гаврила Рудакова, що служив з 1730 р. у Словолитній Палаті Академії Наук (помер у 1772 р.). У 1761 р. у віці дев'яти років був відданий батьком до Малювальної, а в серпні 1762 р. переведений до Гравіювальної палати. Олексій навчався у відомого художника О. Грекова, а з 1764 р. – у гравера О. Х. Радига, який приїхав до Росії з Франції. Рудаков пропрацював в Академії понад 40 років і брав участь у всіх роботах палати Гра-

віювання 1760–1790-х рр. П'ятого червня 1773 р. О. Г. Рудаков був призначений підмайстром. Відомо, що цю посаду він обіймав і в 1784 р. Олексій Гаврилович гравіював ілюстрації до академічних видань, календарі, ілюмінації, види міст. До основних праць О. Г. Рудакова належать гравюри до книги Ж.-Л. де Бюфона «Загальна і спеціальна природна історія». У 1803 р. О. Г. Рудаков був звільнений з роботи в Академії з пенсією 120 рублів «через слабке здоров'я» [17, с. 145].

Працював з такими відомими гравюристами, що зображували великі і малі російські міста, як М. І. Махаєв, О. І. Свечін, В. А. Усачов та інші. Упродовж життя Рудаков виготовив чимало гравюр з міськими сюжетами, більшість з яких присвячена Санкт-Петербургу та містам Сибіру. Для видання «Дозвілля кримського судді...» Павла Сумарокова О. Г. Рудаков виготовив дві гравюри: рисунки № 9 «Вигляд Козлова або Євпаторії» і № 21 «Інкерман». Зауважимо, що Олексій Гаврилович напевне ніколи не відвідував Крим, а робив гравюри з чужих замальовок, працюючи у Санкт-Петербурзі.

Усі рисунки у «Дозвіллі...» підписані як «Гр-н Сергєєв». Йдеться про Андрія Олексійовича Сергєєва, який був майстром пейзажів і топографічних краєвидів. Народився митець 1771 р. у Санкт-Петербурзі, навчався в Академії Мистецтв. У 1791 р. був нагороджений за «різання на сталі» срібною медаллю. У 1794 р. здобув атестат художника першого ступеня і був нагороджений шпагою. Помер 24 листопада 1837 р. [18, с. 283]. Проте стосовно можливого відвідування А. О. Сергєєвим Криму відомостей бракує. Павло Сумароков жодного разу його не згадав у своїх мемуарах, та і на підписах до картин йдеться тільки про те, що Сергєєв лише поправляв малюнки перед гравіюванням.

Отже, можна припустити, що творцем пейзажів в «Дозвіллі кримського судді...» була абсолютно інша людина. На багатьох гравюрах («Алупка», «Балаклава», «Култак» та ін.) наявний підпис «А. де Палдо» з позначкою, що малюнки були підправлені Сергєєвим. Мабуть, саме де Палдо і був автором малюнків і писав їх з натури. На жаль, про особу цього художника нам поки що не вдалося розшукати певних даних. У літературі немає згоди навіть щодо його імені: можна зустріти кілька варіантів, зокрема, Олександр або Опанас.

Згідно з дослідженнями Тетяни Шорохової, співавторки книжки «Православні святині Криму в образотворчому мистецтві», де Палдо звали Опанас. За її відомостями, на малюнку з видом бухти Севастополя, у справі 272 архіву Ермітажної колекції Відділу рукописів Російської національної бібліотеки ім. М. Е. Салтикова-Щедріна в Санкт-Петербурзі, де Палдо підставив приписку «знімав з натури міркою й ілюмінував М. Афанасій де Палдо».

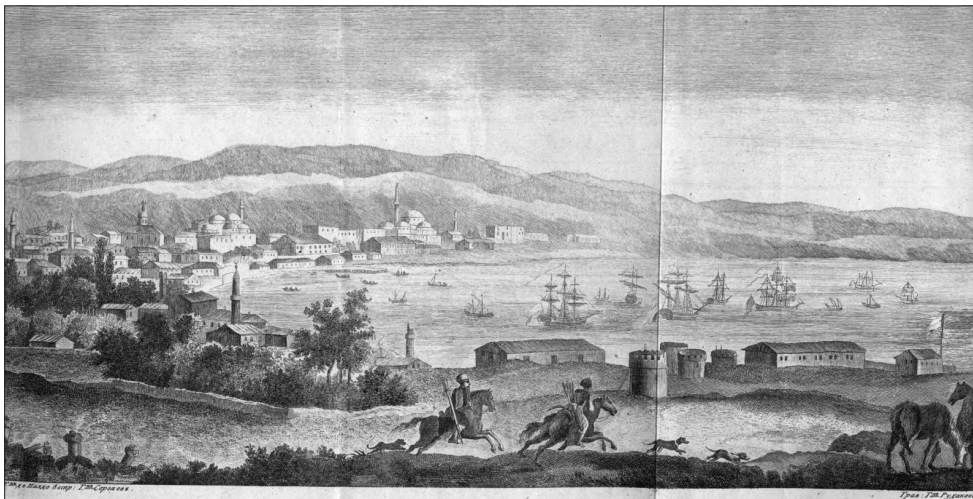

Рис. 1. Вид Козлова або Євпаторії [20, рис. 9].

Отже маляр справді відвідував Крим і малював з натури. Потім його замальовки підправляв Андрій Сергєєв, а гравюри робилися вже різними майстрами, наприклад Олексієм Рудаковим, Олексієм Яковичем Колпашниковим, Яковом Євсєєвим. Це істотно збільшує цінність цих гравюр, тому що вони можуть служити за правдиві історичні джерела. Проте до цих матеріалів слід ставитися доволі уважно, перевіряючи за допомогою перехресних даних інших достовірних джерел.

Найбільш показовою така методика може бути у застосуванні до гравюри «Вигляд Козлова або Євпаторії». У 1771 р. Гезлев (Козлов) був підкорений і зайнятий військами князя Долгорукова. У місті була розквартирована артилерійська батарея, і російські військові топографи склали, хоч і нашвидкуруч, план міста, що зберігається в Російському державному воєнно-історичному архіві [15, л. 13]. Його наявність дає нам можливість зіставити топографічний план із зображенням.

У цілому гравюра Рудакова збігається з цим планом, причому як за довжиною набережної, так і за розташуванням на ній об'єктів. Суперечливі питання стосуються лише декількох будівель, які позначені на плані, але відсутні на гравюрі. За три десятиліття вони могли зникнути.

Зображення де Палдо наповнене деталями, які підтверджуються гідними джерелами, у тому числі й творами Сумарокова. На гравюрі чітко можна побачити усю набережну, зображену з Карантинного мису, тобто обриси південно-східного кута міста. На передньому правому краю добре видно залишки веж, що стояли уздовж колись високих стін фортеці. Вони здебільшого уросли в землю. Окремі вежі були розібрані на камінь. Справа наліво зображені фрагменти самої фортечної стіни, що сягала висоти у 8 метрів. План 1771 р. зафіксував останні рештки стін. Самих фортифікаційних споруд на той час вже не стало. Існували тільки зруйновані фрагменти. Ймовірно, орієнтуючись на залишки й фрагменти веж, склали карту. Далі на малюнку зображені поодинокі мінарети п'яти мечетей. За повідомленнями Палласа в Козлові на той час діяло 13 будинків ісламу [13, с. 168]. Ще одна мечеть, яку на картині не зображено, розташовувалася на вулиці, яка нині названа ім'ям Демишева.

На дальньому плані відкривається вид на усе місто, що розташовалося узбережжям (сьогодні Набережна ім. Терешкової). Тут був споруджений Вірменський храм, позначений і на плані 1771 р. Перед ним східний фасад, прикрашений п'ятьма банями, Ханської мечеті Джума-Джами. На сході зображені брама Дерев'яного ринку (Одун-базар) і ще одна мечеть. Назва її нині невідома, але Челебі згадував, що «з боку східного розташовані ворота Ринку Дерев'яного. На великому базарі за цими ворітьми продають всілякі матеріали для будівництва та дерево на опалювання, а базар цей величезний. В околицях цих розташовані також два квартали мусульманських, де є прекрасна джамія з гарно прикрашеним кам'яним мінаретом» [23, с. 71]. Ще далі, на околиці міста, зображене приміщення Портових воріт.

На плані 1771 р. квадратом нанесена ще одна будівля, означена як «кам'яна тюремна мечеть» [15]. Сторони фортеці, згідно з рисунком, дорівнюють приблизно 300 крокам. Можна припустити, що ця будівля виконувала роль донжона, про який згадував і знаменитий Челебі: «По інший бік майдану, перед джамією, підноситься замок – гарна фортеця у формі чотирикутника, каменем змурована, проте без рову. Простяглася ця фортеця рівно на триста кроків. Окрім будинку коменданта, в'язниці й складів немає там нічого, а поміж них лежить пустий простір» [23, с. 71]. На гравюрі цю будівлю не зображено, проте й Павло Сумароков про неї ніяк не згадує. Ймовірно, її з часом розібрали, або ж вона зруйнувалася.

Неабиякі сумніви породжує зображення масивних пагорбів на задньому плані міста, що розмірами нагадують гори. Довкола Євпаторії ніколи не було подібних високих об'єктів. План 1771 р. фіксує узвишшя рельєфу над рівнем моря, але вони нагадують штучні насипи. Окрім того, сам Сумароков писав, що «Кез-

лев расположен при самом море на пространной, веселой площади, которая от берега почти неприметное имеет возвышение, отчего местоположение его приятно, и пологость к морю представляет открытую и длинную по нем набережную» [20, с. 176].

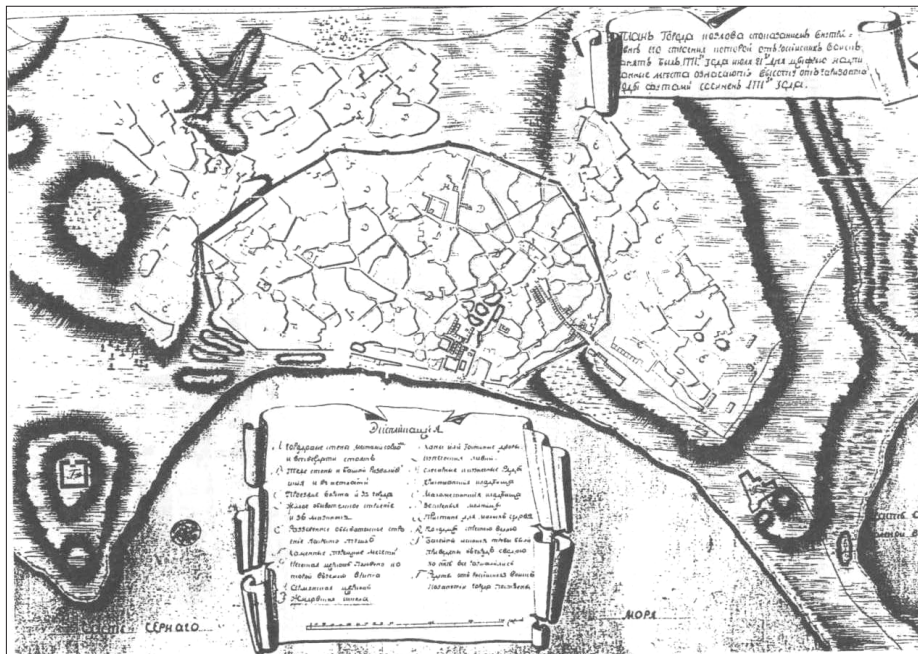

Рис. 2. План міста Гезлев 1771 р. [15]

Ймовірно, що автор намагався відобразити у такий спосіб Чатир-Даг, єдину доступну для відвідування на той час гору в Криму. За словами Григорія Спаського, який відвідав Кезлев 1850 р., гарної днини з Карантинного мису можна було побачити саме Чатир-Даг з частиною хребта, що «правив за неабияку прикрасу міста» [5, с. 3].

На підставі проведеного нами аналізу можна дійти висновку, що гравюра А. Рудакова, виготовлена за картиною, яку А. Сергеев та А. де Палдо писали з натури, може бути використане як історичне джерело до повсякденної історії Таврійської губернії початку XIX ст. Воднораз інші мистецькі твори де Палдо, увічнінені гравюрами Колпашникова, Євсеева й інших майстрів, також можна вважати достатньо інформативними джерелами з міської історії Таврійської губернії початку XIX ст.

Бібліографічні посилання

1. **Бродель Ф.** Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв. : в 3 т. / Ф. Бродель. – М., 1986. – Т. 1: Структуры повседневности: возможные и невозможные.
2. Географический атлас Российской империи, Царства Польского и великого Княжества Финляндского / [сост. В. П. Пядышев]. – СПб., 2011.
3. **Гинзбург К.** Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XVI в. / К. Гинзбург. – М., 2000.
4. **Дэвис Н. З.** Дамы на обочине. Три женских портрета XVII века / Н. З. Дэвис. – М., 1999.
5. Евпатория: Год 1850 / Г. Спасский // Трибуна. – 1992. – № 19. – С. 3.
6. **Кострялюк О.** Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності / О. Кострялюк // Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика: [зб. ст.] / В. М. Даниленко (відп. ред.). – К., 2008. – Вип. 14. – С. 259–264.

7. **Кострялюк О.** Джерела з історії повсякденності / О. Кострялюк // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : у 2 кн., 3 ч. / В. М. Даниленко (відп. ред.). – К., 2010. – Кн. 1. – Ч. 1–2. – С. 49–73.
8. **Курьянович А. В.** История повседневности: проблемы исторической базы / А. В. Курьянович // Крыницазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. Рэдкал.: С. М. Ходзін (адк. рэдактар). – Мінск, 2002. – Вып. 1. – С. 44–49.
9. **Ле Руа Ладюри Э.** Монтайю, окситанская деревня (1294–1324) / Э. Ле Руа Ладюри. – Екатеринбург, 2001.
10. **Махаев В. Б.** Образ провинциального міста в російському образотворчому мистецтві середини XVIII століття / В. Б. Махаев // Архітектура, будівництво, дизайн. – М., 2007. – С. 39–67.
11. **Медик Х.** Мікроісторія / Х. Медік // THESIS. – 1994. – Вип. 4. – С. 193–202.
12. **Паллас П.** Краткое физическое и топографическое описание Таврической области / П. Паллас. – СПб., 1795.
13. **Паллас П. С.** Наблюдения, сделанные во время путешествия по южным местностям Русского государства / П. С. Паллас. – М., 1999.
14. **Петров М.** Малюнки і гравюри Кам'янець-Подільського XVII–XVIII ст. як джерело для вивчення історичної топографії міста / М. Петров // Історико-географічні дослідження в Україні: [зб. наук. пр.]. – К., 2009. – Вип. 11. – С. 64–78.
15. План города Козлова 1771 года // РГВИА. – Ф. ВУА, ед.хр. 21915, л. 3.
16. **Рабенчук О.** До питання про візуальне як джерело історичних досліджень / О. Рабенчук // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика [зб. ст.] / В. М. Даниленко (відп. ред.). – К., 2012. – Вип. 17. – С. 29–40.
17. Русский биографический словарь. Романова–Рясовский / [под ред. Б. Л. Модзалевского]. – Петроград, 1918. – Т. 17.
18. Русский биографический словарь: Сабанеев–Смыслов / [ред. А. А. Половцова]. – СПб., 1904. – Т. 18.
19. **Сумароков П.** Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году / П. Сумароков. – М., 1800.
20. **Сумароков П. И.** Досуг крымского судьи, или второе путешествие в Тавриду / П. И. Сумароков. – СПб., 1803. – Ч. 1.
21. **Сумароков П. И.** Досуг крымского судьи, или второе путешествие в Тавриду / П. И. Сумароков. – СПб., 1805. – Ч. 2.
22. Український портретний живопис XVII–XVIII ст.: історико-іконографічне дослідження: дис.... канд. іст. наук: 07.00.06 / О. Б. Походяща. – К., 2008.
23. **Челеби Э.** Книга путешествий Эвлии Челеби. Походы с татарами и путешествия по Крыму (1641–1667 гг.) / Э. Челеби. – Симферополь, 1996.
24. **Levi G.** On Microhistory / G. Levi // New Perspectives on Historical Writing. – Oxford, 1991. – P. 93–113.

Надійшла до редколегії 23.11.2012

УДК 930.2:281.9[291.68](477.5)«180/185»

Я. А. Івлева

*Євпаторійський інститут соціальних наук
Республіканського вищого навчального закладу
«Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта)*

ДОКУМЕНТИ З ІСТОРІЇ ТАВРІЙСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ СЕКТ У ЗБІРКАХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1802–1855 рр.)

Розглянуто комплекс опублікованих документів з історії православних сект Таврійської губернії у першій половині XIX ст. у збірках законодавчих актів Росії-

© Я. А. Івлева, 2013